

“Його слава козацька,
молодецька не вмере,
не поляже...”

*До 420 - річчя від дня народження
Богдана Хмельницького
(1595 – 1657)*

Біографічний екскурс

“Його слава козацька, молодецька не вмере, не поляже...”[Електронний ресурс]: до 420-річчя від дня народження Богдана Хмельницького: Біографічний екскурс / упоряд. Т. П. Кривешко; Наукова б-ка ВНМУ. – Вінниця, 2015. – Режим доступу: <http://library.vsmu.edu.ua>

Електронна виставка присвячена життю і діяльності славного сина України, видатного політика, полководця Богдана Хмельницького, під проводом якого здійснювалась Визвольна війна українського народу 1648 – 1654 років і 420 – річчя від дня народження якого відзначається цього року.

Зміст

Походження і освіта.....	3
На королівській службі.....	5
Хмельницький і Хмельниччина:початок.....	9
Коаліції.....	15
Дружини Богдана Хмельницького.....	17
Діти Хмельницького.....	23
Документи Богдана Хмельницького.....	27
Хмельницький як лідер.....	29
Смерть Богдана Хмельницького.....	31
Вшанування пам'яті.....	33
Церква Хмельницького.....	35
Використанні джерела.....	39

Походження та освіта

Про життя Богдана Хмельницького до 1647 року відомо дуже мало. Як зазначав Михайло Грушевський:

«Особиста біографія Хмельницького настільки ж убога на реалії і безсумнівні факти, наскільки багата на легенди»

Місцем народження вважається Чигирин, як рік народження вказують або 1595 або 1596 рік. При хрещенні отримав імена Богдан-Зиновій; другим ім'ям ніколи не користувався.

Батько — чигиринський підстароста Михайло Хмельницький — перебував на службі у коронного гетьмана Станіслава Жолкевського, потім у його зятя Івана Даниловича. Історики мають надзвичайно мало відомостей про Михайла Хмельницького. Досі невідомо, з якого поселення — Хмільника, Хмелева, Хмеліва, Хмельного чи Хмелівки — походив рід Хмельницьких. Іван Крип'якевич припускав, що він — вихідець із с. Хмельника, розташованого у Перемиській землі. Є версія про польське (мазовецьке) походження Михайла, котру не підтримують українські історики. Роберт Марочі у своїй історії України пише про білоруське походження Михайла Хмельницького.

Матір — Агафія — походила з козацького роду.

Освіту здобув у Львівській єзуїтській колегії чи Ярославі.

На портреті того часу, внизу, розміщений герб Сирокомля Богдана Хмельницького. Факт шляхетства Хмельницького не доведений. За найпопулярнішою версією, його батько — шляхтич, внаслідок баніції був позбавлений титулу. Згодом шляхетство отримав син гетьмана — за гербовниками Каспера Несецького (1715–1724, Львів) та Яна Непомуцена Бобровіча (1835) — з 1659 року Хмельницькі користувалися гербом Масальських (пол. *herb Masalski*), саме ним король Ян II Казимир офіційно нагородив Юрія Хмельницького під час нобілітації. Звідси ще одна поширена версія, за котрою Хмельницькі походили з руського шляхетського роду Масальських — нащадків чернігівських князів.

Герб гетьмана Богдана Хмельницького

Богдан Хмельницький, портрет з гравюри Вільгельма Гондіуса (XVII ст.)

Автограф Богдана Хмельницького

На королівській службі

Вступивши до реєстрового козацтва, Хмельницький під час одного з боїв під Москвою врятував королевича Владислава, і потім той завжди прихильно до нього ставився. Повернувшись на батьківщину, брав участь у польсько-турецькій війні 1620–1621 років, під час якої в битві під Цецорою батько й син Хмельницькі потрапили у турецький полон. Іншої думки — старший Хмельницький загинув в цій битві — дотримувався, зокрема, Мирон Кордуба. Ще за одною версією, батько загинув у турецькому полоні, сам Богдан потрапив у полон. Два роки важкого рабства (за однією версією — на турецькій галері, за іншою — у самого адмірала) для Хмельницького не пройшли даремно: вивчивши досконало турецьку і татарську мови, він зважується на втечу (за іншими даними, був викуплений родичами). Знаходячись у Стамбулі, Богдан фактично виконував обов'язки перекладача при одному з командувачів турецького флоту, удосконаливши своє знання турецької мови.

У 1622 р. Хмельницький утік з полону (версії про викуп, матір'ю чи знайомими, вважаються малоімовірними в останніх біографіях Богдана Хмельницького). Інформація про прийняття ним ісламу — легенда. Батько залишився в Туреччині, незабаром помер. Повернувшись до Суботова, був зарахований в реєстрове козацтво.

Цецорська битва

З кінця 1620-х років почав активно брати участь у морських походах запорожців на турецькі міста (кульмінацією цього періоду став 1629 рік, коли козакам вдалося захопити передмістя Константинополя).

Від 1633 р. на службі у великого коронного гетьмана Станіслава Конецпольського, отримав квартиру в Бродах. Під час оглядин новозбудованого Бродівського замку в 1633, на які була запрошена місцева шляхта, Хмельницький необачно висловився щодо фортеці:

*...все створене людськими руками, ними ж може
знищитися...,*

розгнівивши цим коронного гетьмана. За даними Івана Крип'якевича, фразу: «Збудоване руками можна руками зруйнувати» було сказано під час огляду Кодацької фортеці 1639 року. Від гніву С. Конецпольського мусив шукати схованки на Запоріжжі, лише через деякий час повернувшись до Суботова.

Цікавий факт

Пророчі слова Хмельницького «Все створене людськими руками ними ж може бути знищено» були промовлені у відповідь на запитання С. Конецпольського щодо оцінки могутності новозбудованого Бродівського замку. Згодом Веспасіян Коховський у своїй хроніці «Історія Польщі від смерті Владислава IV» зважив за доцільне епізод з маловідомою фортецею у Бродах віднести як слова щодо потужної Кодацької фортеці, котра дійсно впала 1648-го р. під час штурму під проводом Хмельницького.

Веспасіян Коховський стверджував, що Б. Хмельницький допомагав Тарасу Трясилу, «...ішов слідами бунтівників Якова Острянина і Дмитра Гуні, був учасником жахливого діла, яке самі призвідці спокутували смертю, а він уникнув заслуженої кари».

Під час конфлікту з чигиринським підстаростою — Даніелем Чаплинським, який виконував «замовлення» діди́ча — Александра Конецпольського, привілей щодо права власності на Суботів підступом був відібраний у Хмельницького, про що він сам пише у своїх листах до великого коронного гетьмана Миколая Потоцького «Ведмежої лапи», до короля Яна II Казимира в 1648. Юристи пояснили, що через відсутність документів, виграти справу неможливо. Малоімовірно, Б. Хмельницький подав скаргу до сейму, який відмовив — необхідним було підтвердження А. Конецпольського. Тоді Б. Хмельницький звернувся до короля Владислава IV, який привілеєм від 22 липня 1646 затвердив Суботів за ним. А. Конецпольський на це не зважив. Проти Хмельницького виступав також багатий чигиринський орендар Захарій Сабиленко.

Були намагання ворогів знищити його фізично. Зокрема, 1647 року на Б. Хмельницького під час татарського нападу на Чигирин, один польський жовнір вдарив його шаблею по шії; врятувала залізна сітка, прикріплена до шолому. Жовнір виправдовувався: «Я думав, що це татарин».

Не змігши нічого довести (королі Сигізмунд III, Владислав IV на той час не жили), отримавши тільки 150 злотих відшкодування, Богдан Хмельницький подався до низового козацтва.

Булава
Богдана Хмельницького

Біля 1625–1627 років Хмельницький одружився з Ганною Сомківною (козачкою з Переяслава) й застав свою родину. Тоді ж він оселився на успадкованому від батька хуторі Суботіві, біля Чигирина. З 1637 року Хмельницький серед вищої козацької старшини. Він брав участь у повстанні проти Польщі і як військовий писар — підписав капітуляцію під Боровицею 24 грудня 1637 року. Восени 1638 року Хмельницький був членом козацького посольства до короля Владислава IV Вази. Є підстави вважати, що він належав тоді до тієї старшини, яка вважала за можливе порозуміння Війська Запорозького з Польщею. Однак, дальший хід подій довів йому повну неможливість згоди. Польська ординація 1638 року скасувала автономію Війська Запорозького й поставила Козаччину в безпосередню залежність від польської військової влади в Україні. Хмельницький втратив військове писарство (цей уряд був скасований) і став одним з сотників Чигиринського полку. Наступні роки Хмельницький присвятив своєму господарству на Чигиринщині (Суботів, слобода Новоселище й суміжні землі).

У 1646–1647 роках король приймав в умовах великої секретності делегації козаків, до яких входили Іван Барабаш (як старший) та трое його супутників, серед яких був Б. Хмельницький, щодо участі козаків в планованій війні проти турків. На одній з цих таємних аудієнцій Іван Барабаш був призначений наказним гетьманом козаків-реєстровців у майбутній війні з турками, отримав від короля 2 важливі привілеї, за одним з яких дозволялось озброєння козаків, за іншим дозволялось збільшення компуту реєстровців з 6 до 12 тисяч, дозвіл робити набіги на турецьке узбережжя Чорного моря. Викрадені привілеї Б.Хмельницьким в грудні 1647 року, за версією польських дослідників, мали послужити для підбурювання козаків, приготування повстання в 1648 році.

Хмельницький і Хмельниччина: початок

Можна вважати, що десь у другій половині 1640-их років навіязав ближчий контакт з автономістичними колами української шляхти й вищого православного духовенства. Вже віддавна польські можновладці в Україні, політичні противники короля Владислава IV, дивилися на Хмельницького скоса («кривим оком»). Особливо вороже ставилися до нього нові (з 1633) власники Чигиринщини — Конецьпольські: коронний гетьман Станіслав і його син, коронний хорунжий Олександр. За допомогою свого чигиринського підстарости Д. Чаплинського, який мав особисті рахунки з Б. Хмельницьким, вони вирішили позбавити його маєтку в Суботіві, оскільки Хмельницький не мав документів на володіння хутором. Чаплинський зробив наїзд на Суботів (хоч Хмельницький мав на нього королівський привілей з 1646 року), що було в ті часи звичною справою, зруйнував економію й пограбував майно Хмельницького, а слуги Чаплинського одночасно на Чигиринському ринку важко побили малого сина Хмельницького. Серед цих турбот і тривог 1647 року померла дружина Хмельницького, а в кінці того ж року А. Конецьпольський наказав ув'язнити й стратити Б. Хмельницького, якого врятувала лише допомога й порука його друзів, серед чигиринської старшини, зокрема полковника С. М. Кричевського — кума й однодумця Хмельницького. В кінці грудня 1647 Б. Хмельницький та його старший син Тиміш з невеличким (300 чи 500) загonom козаків подався на Запоріжжя. 20 січня 1648 р. Хмельницький підійшов під Січ; 24 січня захопив усі човни і провіант; 25 січня заволодів фортецею, при цьому значна частина реєстровців перейшла на бік повстанців. Невдовзі його було обрано за гетьмана. По підготовці до збройного виступу Хмельницький прийняв заходи

- ❖ розіслав універсали до українського народу із закликами вступити до лав козацького війська;

- ❖ налагодив виробництво пороху, організував закупівлю зброї та боєприпасів;

- ❖ заручившись підтримкою Туреччини, у лютому березні 1648 р. у Бахчисарай українські послы уклали угоду з кримським ханом Іслам-Гіреєм III про військову допомогу у війні проти Речі Посполитої.

Це був початок нового козацького повстання, яке незабаром перетворилося на Національно-визвольну війну українського народу, очолену Б. Хмельницьким.

Конфлікт з А. Конецьпольським і напади його агентури на майно і родину Хмельницького були тільки приводом для повстання його проти Речі Посполитої. Багато досліджень доводять, що причини розриву з Річчю Посполитою були значно глибші, що виступ і боротьба проти неї готувалися віддавна і не були несподіванкою ані для українських кіл, ані для польського уряду та його адміністрації в Україні.

Саме тому його перемоги 1648 роки у битві під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями запалили всенародне повстання українського народу проти польської адміністрації й польської шляхти та її агентури в Україні. Саме тоді було здійснено облогу Львова й Замостя, визволено з-під влади Польщі велику територію України. Учасник подій — Самовидець (Р. Ракушка) так описує цю хвилю революції, яка почалася в 1648 році й дійшла до свого вершка наступного року:

*«Так усе, що живо, поднялося в козацтво, аж заледво
знайшов в яком селі такого чоловіка, жеби не міг
албо сам, албо син до войска йти; а єжели сам
нездужал, то слугу паробка посилал, а иніє килко их
было, всі йшли з двора, тилко одного зоставали, же
трудно было о наймыта ..., навет где в городах были
й права майдебурские — и присягліе бурмистрове й
райцы свої уряды покидали, и бороди голили, до того
войска ишли».*

Тріумфальний в'їзд Хмельницького в Київ у неділю 27 грудня після вечірні і зустріч його на Різдво 1648 року як «пресвітлого володаря й князя Руси» із вищим право-славним духовенством, київською інтелігенцією та єрусалимським патріархом Паїсієм свідчили, що початок нової козацько-гетьманської держави, власне держави Хмельницького був зроблений.

*З'єднання козаків Хмельницького
з татарами Тугай-бея*

В'їзд Хмельницького до Києва

Б.Хмельницький з Тугай-бесм під Львовом

Богдан Хмельницький з полками
(позначені булавами).
Малюнок 18 століття

Т. Шевченко. Богданові руїни у Суботіві

Т. Шевченко.
Смерть Богдана Хмельницького
(1836–1837)

Коаліції

У своїй боротьбі проти Речі Посполитої Хмельницький створив, одну за однією, три коаліції.

Першою була українсько-кримсько-турецька коаліція, утворена в 1647–1648 рр. Вона паралізувала небезпеку з боку коронно-московського союзу А. Киселя 1647 року й допомогла Україні здобути великі мілітарні успіхи, завершені Зборівською угодою 1649 року. Але, внаслідок трикратної зради кримського хана (Зборів — 1649, Берестечко — 1651, Жванець — 1653), й пасивності Туреччини, Б. Хмельницькому не вдалося повністю використати успіхи й здобути остаточну перемогу над Коронаю.

Друга коаліція — українсько-московська, з царем Олексієм І Михайловичем, укладена в Переяславі 1654 року (додатково затверджена березневими статтями 1654 р., які козацьке посольство уклало з московським царем у м. Москва), згідно з якою Україна увійшла до складу Московської держави на конфедеративній основі, й скерована також проти Речі Посполитої.

Текст угоди так і не вдалося знайти, а представники Московії (Росії) спираються лише на чернетки.

Не з вини Б. Хмельницького ця угода не принесла Україні всіх тих воєнних і політичних успіхів, задля яких її було створено. Частина вищого українського суспільства, козацька старшина, також духовництво та київський митрополит не підтримали угоди й відмовилися присягати цареві. 1656 року російський цар підписав у Вільно договір між Московією та Польщею, без участі українських представників, і фактично зрадив переяславські домовленості.

Якщо перші дві коаліції мали на меті завдати Польщі військово-політичної поразки й забезпечити та гарантувати цілісність і незалежність козацької держави, то **третя** антипольська коаліція (1656–1657) — союз між Україною, Швецією, Семигородом та іншими державами (Бранденбург, Молдавія, Валахія), — за планом Хмельницького, мала створити незалежну Руську державу (Велике князівство Руське) в межах цілої етнографічної території України та Білорусі під владою гетьмана й Війська Запорізького. Також у планах союзників була цілковита ліквідація польської держави («снести б Коруну вся, будто Коруну Польская и не бывала»), що дуже збентежило московський уряд, який доклав усіх зусиль, щоб перешкодити успіхові цієї коаліції. Московія, після підписання миру з Польщею, розпочала війну зі Швецією. Одночасно на теренах Речі Посполитої вирувала війна, що увійшла в історію під назвою «Потоп». Військові невдачі та нереалізація дипломатичних планів Б. Хмельницького прискорила його смерть.

Переговори Хмельницького з польським послом Смяровським.

Дружини Богдана Хмельницького

Ганна Сомко

(1625-1647)

*Портрет Ганни Сомко з музею
Богдана Хмельницького
в Чигирині (автор — Атамась Н.В.)*

Перша дружина — походила зі шляхетного купецько-міщанського роду славетного міста Переяслав.

Її батько Семен не тільки успішно вів торгівельний бізнес, маючи власні обози для доставки товарів та магазини у Переяславі, а й навіть в 20-х роках 17-го ст. входив до складу посольства Війська Запорозького у Москві. Хмельницький був добре знайомий з родиною Сомків, батька Ганни вважав своїм старим другом, мав добрі стосунки з братом — Якимом, якого вже пізніше наблизив до себе, зробивши полковником прилуцького, потім переяславського полку, а в 1654 р. — навіть спеціальним уповноваженим послом гетьмана до Москви.

На юній Ганні Хмельницький одружився після повернення з турецького полону. Було це скоріш за все в 1625 році, Ганні виповнилося 17 чи 18 років (точної інформації на жаль не зберіглося). Саме вона народила йому всіх його дітей (шість або за іншими даними навіть 7 чи 9), серед яких в тому числі — майбутній гетьман Юрій та славетний вояк Тиміш.

Але серйозно захворівши, в 1647 році вона померла, не дочекавшись початку історичного сходження Богдана Хмельницького на верхівку влади в козацькій Україні.

Олена Чаплинська

Олена Чаплинська.
Портрет Атамася Н.В. З Музея
Б.Хмельницького у Чигирині

Друга жінка великого гетьмана – **Олена (Гелена) Чаплинська** – за однією версією шляхетна католичка польського походження, за іншою – українка **Мотрона (Мотря)** з православної брацлавської родини.

Так чи інакше, але вона зіграла значну роль в житті Богдана Хмельницького та навіть в історії нашої країни. Кажуть, що стосунки певного змісту виникли в Богдана та Олени, яка працювала в його будинку у Суботові, ще до смерті першої дружини гетьмана, а після неї фактично переросли у «громадянський шлюб». Тому в 1647 році, коли в результаті нападу і пограбування маєтку гетьмана його чигиринський сусід польський шляхтич Данієль Чаплинський силою вивіз коханку Богдана, він став для нього ворогом №1. А Польща остаточно перетворилася для Хмельницького на країну, проти якої треба повстати, тепер ще і через бажання особистої помсти одному нахабному поляку.

Олена після викрадення чи то полюбовно, чи то силоміць навіть стала дружиною Чаплинського, взявши його прізвище та начебто прийнявши і католицьку віру. Бій з Чаплинським за права володіння Суботовом Богдан програв, не отримавши допомоги ані від коронного гетьмана, ані від короля Польщі, ще й за підозру в підготовці повстання опинившись у в'язниці. Але битву за Олену-Мотрону таки виграв.

Спочатку саме вона допомогла йому вийти з неволі, а потім після втечі Богдана до Запоріжжя та триумфального повернення уже в якості ватажка Національної визвольної війни стала його законною дружиною. Наприкінці 1648 року в Києві єрусалимський патріарх Паїсій повинчав гетьмана з його новою жінкою, кажуть, що церемонія була заочною, бо дружина Богдана Хмельницького перебувала в цей час в Чигирині.

Але «казка» тривала недовго, і вже в 1651 році за відсутності гетьмана в Чигирині Олену стратили на шибениці. Ініціатором цієї казні став чи то син Хмельницького Тиміш, чи козацька старшина. Достеменно невідомо, за що саме – чи за крадіжку гетьманських скарбів та наміри отруїти гетьмана, чи за зраду Богдану з колишнім чоловіком Чаплинським або навіть з простим «ключником». Нема впевненості, чи було рішення про страту Олени разом з її матір'ю відомо самому гетьману. Адже для старшини вона так і залишилася «ляшкою» (від ненавистних ляхів), а для Тимоша – злою мачухою, ну а Богданові вони могли «намалювати» будь-який її гріх.

Ганна Золотаренко

(1651-1657)

Портрет Ганни Золотаренко.

Автор — Атамась Н.В.

(з музею Богдана Хмельницького в Чигирині).

Третьою супутницею великого гетьмана стала вже немолода, але мудра жінка з міста Корсунь — Ганна Золотаренко. Походячи начебто з родини золотарів-ювелірів вона на момент шлюбу з гетьманом звалася “полковничихою” через те, що її брати були вже відомими козацькими полковниками, а сама вона була вдовою полковника, який загинув напередодні.

Урочиста весільна церемонія проходила у Корсуні наприкінці липня — на початку серпня 1651 року. Увійшовши в дім Хмельницьких, Ганна відразу зуміла побудувати нормальні стосунки як з дітьми Богдана, так і з його близьким оточенням та козацькою старшиною. Це допомогло їй навести такий лад у гетьманському дворі, якого там ніколи не було. Відомо, що третя дружина Богдана Хмельницького керувала скарбницею козацької держави, робила революційні перетворення в гетьманському палаці (там з'явилися сад,

оркестр та навіть зоопарк) та навіть випускала свої власні розпорядження — універсали, що мали гетьманську вагу.

На думку істориків, саме вона зцементувала молоду українську державу, припинивши чвари між козацькими родами, та налагодивши управління господарством та фінансами Гетьманату. Богдан в свою чергу кохав, поважав та довіряв дружині, всиновив всіх дітей Ганни, вони повноправно увійшли до родини та отримали прізвище Хмельницького. Приязно та тепло відносилася Ганна до дітей Хмельницького від першого шлюбу. Кажуть, що саме вона вмовила Юрася Хмельницького поїхати на навчання до Києва.

Саме з Ганною великий гетьман нарешті відчув себе щасливим. Але життя Богдана Хмельницького підходило до свого завершення, і в 1657 року його дружина залишилася жити в Суботіві вже одна, а в 1671 р. прийнявши постриг, під ім'ям Анастасії перебралася до Печерського монастиря, де і померла.

Імовірний портрет

Ганни Золотаренко

невідомого художника 18-го ст.

Діти Хмельницького

Богдан Хмельницький був люблячим, дбайливим, хоча й суворим та вимогливим батьком. Мріяв про те, щоб його рід вкорінювався і розростався на рідній землі, щоб гетьманська булава перейшла до синових рук, а онуки й правнуки примножували честь і славу батьків.

Але сподіванням гетьмана не судилося здійснитися.

Тиміш Хмельницький

Старший син Тиміш мав гарячу вдачу, з дитинства вирізнявся нестриманістю, схильністю до грубих витівок, за що одного разу батько суворо його покарав: наказав прикувати до гармати. Але згодом юнак став хоробрим, досвіченим воїном, пройшов добру школу в Запорозькій Січі, куди потрапив п'ятнадцятирічним хлопцем. Хоча він був високим і огрядним, вправно їздив верхи.

Як пише І. Крип'якевич, “повертався на сідлі, як блискавка, стріляв з лука правою і лівою рукою, рубав шаблею, стріляв з рушниць з-під черева свого коня”. Але характер мав нелегкий, був самолюбним і мстивим. Гетьман, прагнучи закріпити свої перемоги і привернути до себе багатого молдавського воєводу Василе Лупула, надумав одружити Тимоша з його дочкою, красунею Розандою (Роксоланою). Проте Лупул відхилив пропозицію, і Богдан вирядив 16 тис. козаків у військовий похід на Ясси, аби примусити норовливого воєводу укласти шлюбну угоду. І сторони вже було дійшли згоди, та втрутилася Турція, яка не погодилася на вінчання. Розанду забрали заложницею до Стамбула, де їй довелося прожити майже рік, і де нею дуже зацікавився великий візир Ахмед.

Чергова зміна влади дала змогу дівчині визволитися й повернутися додому. І знову Хмельницький засилає сватів, “підкріплених” чималеньким загоном добре озброєних козаків. Погром під Батогом 1652 р. остаточно примусив Лупула піти на поступки і через десять тижнів Тиміш повинчався з Розандою.

Молоді оселилися в Суботові, де Хмельницький виділив для них окреме помешкання і з великою прихильністю поставився до невістки. Та подружнє життя виявилось нещасливим. Тиміш, мовчазний і похмурий, не приховував, що одружився не з великої любові. Частіше проводив час у військових походах, ніж з молодією дружиною. У вересні 1653 р. у битві під Сучавою він був смертельно поранений і через кілька днів помер.

“22 жовтня, - зазначає історик Й. Ролле, - тіло Тимоша доставили в Чигирин і тут-таки вдова привела на світ двох хлопчиків-близнюків.

Через сім років після смерті Тимоша Розанда, за наполяганням Юрія Хмельницького, який тоді був гетьманом, вийшла заміж за француза Андре де Бюї. Кінець життя Тимошової удови був трагічним: їй було вбито 1658 р. у Молдавії під час чергового воєнного лихоліття. Про долю синів Тимоша, онуків великого гетьмана, відомостей немає.

Юрій Хмельницький

Другий син Хмельницького, Юрій, змалку був хворобливим, фізично неповноцінним, тому й не одружувався і не мав дітей. Двічі тримав гетьманську булаву, але без особливого блиску і слави. Життєвий шлях його був і звивистим, і трагічним.

Доводилося йому зрікатися гетьманства, бути і воїном, і ченцем під іменем Гедеон, і архімандритом в одному з православних грецьких монастирів, і сарматським князем. У 1658 р. він загинув від рук посіпак турецького падишаха.

Катерина Хмельницька

Старша донька Хмельницького, Катерина, була його улюбленицею і вдачею схожа на нього — така ж енергійна, рішуча, винахідлива, з твердою волею і хистом до слова. З нею побрався Данило Виговський, рідний брат Івана Виговського, писаря Війська Запорізького, а згодом — гетьмана України. За життя Хмельницького Данило здобув повну довіру тестя, дістав високу посаду у війську і смілянські маєтності, що належали колись Конецпольському, а 1654 р. їздив послом до Москви як найближчий дорадник гетьмана.

З переходом гетьманської булави до Івана Виговського Данило тримав руку за брата. Він загинув молодим у вирі непримиренної боротьби за владу козацьких угруповань в часи спустошливої для України “Руїни”. Катерина вдруге вийшла заміж за військового писаря, удівця Павла Тетерю, який згодом став гетьманом України. Але той шлюб не приніс їй щастя. Політичне честолобство довело Катерину до конфлікту з чоловіком і розриву з ним. Згодом горда гетьманова дочка постриглася у черниці в одному з вільнюських монастирів. Тетеря пережив її всього на два роки. Наприкінці життя він зрікся всіх своїх властолюбних замислів, хотів вступити до монастиря, зрештою, виїхав до Святої землі і помер в Адріанополі.

Степанида Хмельницька

Сестра Катерини, Степанида (в інших відомостях - Олена), мовчазна й сором'язлива, завжди трималась на другому плані. Її віддали за Івана Нечая, який мав великий авторитет у народі як захисник інтересів “голоти”. Вони прожили разом неповних десять років. За одним свідченням, полковник Іван Нечай, будучи прибічником Виговського, у грудні 1659 р. під час облоги Бихова потрапив у полон і загинув від тортур. Коли його тіло передали дружині, та від горя померла. За іншими даними, Івана, захопивши у полон, вислали до Тобольська. Так чи інакше, а з 1660 р. ніяких відомостей про Степаниду немає. Ось так, у воєнному лихолітті, загинув рід славного гетьмана України. Прямих його нащадків не лишилося. Правда, вважалось, що відомі українські культурні діячі XVIII ст. — філософ Іван Парфенович Хмельницький і його син Микола, драматург, далекі нащадки Богдана. Але документальних підтверджень цього немає.

Імена двох інших доньок гетьмана — одна з них була за корсунським сотником Глизьком (Улезком), який загинув у війні з Польщею в 1655 році, а друга вийшла за новгород-сіверського козака Л. Мовчана (1654), — лишилися невідомими.

Документи Богдана Хмельницького

Всього вдалося виявити 475 документів Богдана Хмельницького: 169 оригіналів, 156 архівних копій, 125 діловодних перекладів з оригіналів на російську та інші мови, 25 документів (оригіналів і копій) відомо тільки з попередніх публікацій. Є 172 документи українською, 121 російською, 131 польською, 45 латинською, 4 угорською, один італійською і один німецькою мовами. Вперше публікується 107 документів.)

Всі документи, вміщені у збірнику, систематизовані у хронологічному порядку за старим стилем. В їх складі: листи (320), в тому числі до російського уряду (151), угоди (2), інструкції (3), накази (28), універсали (115), звернення, прохання та інші документи (7).

Гетьманська канцелярія підтримувала зв'язки з іншими країнами шляхом листування. Перші листи Богдана Хмельницького до російського уряду написані довільною формою, що суперечило тодішній практиці у міжнародних відносинах. Цим, очевидно, і пояснюється той факт, що російський уряд у березні 1649 р. передав через посла Унковського «образцовое письмо», яким гетьман мав користуватися при зносинах з царем. Встановленої «образцовим письмом» форми звертання і дотримувалася українська дипломатія з літа 1649 р. у зносинах з Росією. В листах витримуються усталені титули і етикет, але ділова частина написана простою, розмовною мовою.

У листах до польського уряду наслідувалася шляхетська багатослівність і витончена ввічливість, що проявлялась у вживанні виразів «вірні піддані», «покірні слуги» і т. д.

Листи у Швецію, Семиграддя та інші країни написані латинською мовою у пишномовному стилі. До речі, і переговори з чужоземними послами Богдан Хмельницький та козацька старшина вели латинською мовою, якою вони добре володіли. Слід зауважити, що в усіх листах адресувалися.

При користуванні листами Богдана Хмельницького необхідно враховувати, що гетьман змушений був зважати на тогочасний дипломатичний етикет, а тому вживав форми і вислови, прийняті тоді. Цей етикет і дипломатична ввічливість не завжди відбивали справжню суть справи. Історику це необхідно мати на увазі, і тому для розкриття справжнього стану речей він повинен використовувати й інші документи.

Листи та універсали, як правило, підписувались гетьманом і скріплювались військовою печаткою. На окремих документах зустрічається підпис генерального військового писаря.

Перші листи та універсали складав сам Хмельницький, про що свідчать оригінали листів до російського уряду. Пізніше документи писав генеральний військовий писар та за його вказівкою канцеляристи. Це підтверджують оригінали, написані різними почерками. Зразка, за яким би склалися листи та універсали в канцелярії гетьмана, очевидно, не було, бо навіть документи, написані в один і той же день, відрізняються щодо стилю. На стиль документів, безперечно, мали вплив ті, хто писав їх проекти.

Не можна сказати, скільки листів та універсалів вийшло з канцелярії гетьманського уряду, бо не збереглися ні журнали реєстрації, ні офіційні списки. У різних джерелах є чимало згадок про універсали та листи, яких упорядникам відшукати не вдалося.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ЯК ЛІДЕР

Яскраві спогади залишили сучасники про характер гетьмана та його темперамент. Зазвичай це була людина скептична, схильна до розважливих суджень. Проте політові й полководцеві були притаманні й прояви вкрай холеричного збудження, яке він гасив найчастіше з допомогою алкоголю. У хвилини гніву потрапляти під його руку було просто-таки небезпечно для життя. Якось у 1653 р., коли старшина поставила під сумнів доцільність походу на Молдавію, гетьман спересердя рубонув шаблею черкаського полковника Яська Пархоменка по руці. На щастя, рана виявилася не надто глибокою. Хмельницький, опанувавши себе, наказав старшині принести діжку меду: *“Пийте, діти, а на мене гніву не тримайте”*.

Хмельницький, поза сумнівом, мав харизму лідера, а завдяки своєму авторитетові в козацькому середовищі почувався просто-таки диктатором. Як занотував у своєму щоденникові литовський канцлер Альбрехт Радзивілл: *“Хмельницький тримав русинів у такому послуху, що вони були здатні на все лише за одним його помахом”*.

Втім, не було диктатури, яка б була спроможна протидіяти притаманному козацькій старшині демократизмові, запозиченому в польської шляхти. Промовистий приклад — доля молдавської експедиції 1653 р., яка завершилася вкрай трагічно для старшого сина Хмельницького Тимоша. Немає підстав *“воювати чужу землю”*, заявляли полковники. На їхню думку, молдавський вектор політики не лежав у площині актуальних козацьких інтересів, особливо після тяжких поразок у війні з Польщею, а всього лише задовольняв амбіції молодого гетьманича, який був одружений із дочкою молдавського господаря Розандою Лупул. Зрештою, козацький експедиційний корпус був обмежений особистою гетьманською сотнею, що згодом загинула разом із Хмельниченком під Сучавою. Інший приклад — присяга московському цареві після Переяславської ради 1654 р., від якої всупереч волі гетьмана відмовилися такі авторитетні полковники, як Іван Богун, Іван Сірко та Грицько Гуляницький (загалом тоді не присягнули Уманський, Брацлавський, Полтавський і Кропивнянський полки). Отже, диктатура на полі битви, а козацьку політику визначала-таки старшинська рада.

СМЕРТЬ Богдана Хмельницького

Зажурилась Хмельницького сідая голова,
Що при йому ні сотників, ні полковників нема:
Час приходить умирати.

Нікому поради дати...

Богдан Хмельницький в останні роки свого життя часто хворів. За даними Мирона Кордуби, після звістки про бунт відділу козаків, висланого для рятунку Ракоці від нападу татар, призвела до апоплексії у вже хворого гетьмана, через що втратив дар мови. Упокоївся вранці 27 липня (6 серпня за новим стилем) 1657 році в Чигирині і 25 серпня був похований в Суботіві, в Іллінській церкві, яку сам збудував.

Вона мала стати родовою усипальницею Хмельницьких. 1664 року Стефан Чарнецький сплюндрував Суботів, наказав викинути тіла Богдана Хмельницького та його сина Тимофія з родинної гробниці. Також під його супроводом київський митрополит Йосип Тукальський-Нелюбович та Юрій Хмельницький були відіслані в Мальборський замок. Там вони знаходилися до 1667 року.

Але після смерті забальзамоване і поховане тіло гетьмана зникло. Де саме воно знаходиться зараз, невідомо. Власне, існує дві версії цієї події, так звана польська й українська. За польською версією, руський воєвода Стефан Чарнецький 1664 року напав на Суботів, викопав домовину з тілом гетьмана, спалив і попіл вистрілив з гармати. Український варіант це припущення повністю відкидає, мовляв, тіло Богдана було перепоховано його старим другом Лавріном Капустою. Щоб не допустити нової наруги над його тілом, нове місце поховання знало дуже обмежене коло осіб, які в ході війн загинули. Вчені припускають, що ймовірним місцем перепоховання праху Хмельницького може бути «Семидубова гора» у с. Івківці, що неподалік Суботова. Доказів підтвердження обох версій поки що немає.

*Місце захоронення Хмельницького
в Іллінській церкві*

*Прапор Богдана Хмельницького.
Абревіатура: "Б.Х.Г.Е.К.М.Л.О.В.З."
(Богдан Хмельницький Гетьман Його
Королівської Милості Війська Запорозького)*

Вшанування пам'яті

В 1954 році місто Проскурів було перейменовано на Хмельницький, а в 1943-му місто Переяслав — на Переяслав-Хмельницький.

У Києві існує пам'ятник Богдану Хмельницькому, якого зображено верхи на коні. Також пам'ятники встановлені у містах Чигирин на Богдановій горі, Хмельницькому, Черкасах, Нікополі, Скалаті та у селі Суботіві.

У Запоріжжі пам'ятник встановлено на вулиці Б.Хмельницького, а також пам'ятний знак Хмельницькому на острові Хортиця. Напис на камені: «У січні 1648 р. біля о. Хортиця запорізькі козаки на чолі з Богданом Хмельницьким вперше розгромили загін польських гнобителів».

Іменем Богдана Хмельницького названі вулиці і площі в багатьох містах і селах України, воно присвоєне академії Державної прикордонної служби України в місті Хмельницькому та університету в Черкасах. Також у Чигирині діє музей Богдана Хмельницького.

Портрет Богдана Хмельницького зображено на банкноті номіналом 5 гривень. Також Національний банк України випускав в обіг пам'ятні монети номіналом 200000 карбованців з 19 липня 1995 року та номіналом 1000000 карбованців з 21 червня 1996 року.

За часів СРСР існував Орден Богдана Хмельницького, призначений для нагородження як офіцерського, так і солдатсько-сержантського складу. Також Орден Богдана Хмельницького встановлений у сучасній Україні для нагородження громадян України за особливі заслуги у захисті державного суверенітету, територіальної цілісності, у зміцненні обороноздатності та безпеки України.

На його честь також названо 69-й курінь УПЮ імені Богдана Хмельницького.

Пам'ятник
Богдану Хмельницькому
в Києві

Пам'ятний знак
Богдану Хмельницькому
на острові Хортиця

Банкнота номіналом
5 гривень

Пам'ятні монети номіналом
200000 карбованців
з 19 липня 1995 року

Орден
Богдана Хмельницького
II ступеня

Орден
Богдана Хмельницького
I ступеня

Орден
Богдана Хмельницького
III ступеня

Церква Хмельницького

Іллінська церква знаходиться у селі Суботів Чигиринського району, що на Черкащині. За історичними даними, вона збудована у 1653-му році за наказом Богдана Хмельницького. Це була родова церква-усипальниця.

Початково Іллінська церква, майже півтисячоліття тому, була збудована із каміння та цегли. Фасад увінчував розкрепований карниз. Західний фасад церкви було прикрашено сонечками на постаментах. На першому поверсі фасаду церкви були розміщені декоративні ніші, на другому знаходилися ключевидні бійниці в амбразурах.

Історія свідчить, що тут у 1657-му році було поховано славного гетьмана-батька України Богдана Хмельницького. Його поховання знаходилося справа від вівтаря церкви.

Пізніше у середині 19 століття до церкви було прибудовано розкішну дзвіницю – саме такий вигляд церква має і сьогодні. Збудовано у ті часи було й галерею, яка поєднувала дзвіницю та церкву.

За радянських часів, звичайно ж, церкву використовували не за призначенням. У цьому приміщенні був склад, потім клуб. Після Другої світової війни у приміщенні храму було створено музей Богдана Хмельницького. Також, трохи згодом, було встановлено символічний надгробок Б. Хмельницькому. Архітектор – І. Шмұльсон.

На початку 80-х минулого століття галерею між церквою було розібрано – намагалися створити первісний вигляд церкви. У 90-х роках приміщення церкви було віддано релігійній громаді, відновилися богослужіння.

З цікавих фактів відомо, що у 1845-му році, коли Тарас Шевченко подорожував Україною, він заїхав і до Суботова. Зберігся й до нині малюнок Іллінської церкви, який зробив Т. Шевченко. Цікаво, що підписано малюнок «Богданова церква». До речі, Тарас Шевченко захоплювався особистістю Богдана Хмельницького, вважав його славним сином українського народу. Також Шевченко написав вірш-згадку про церкву «Стоїть в селі Суботові».

Увінчала пам'ять про Богдана Хмельницького та його церкву й влада України, зокрема зображення храму ми можемо побачити на звороті грошової купюри номіналом у п'ять гривень.

Іллінська церква

*Т.Г.Шевченко
Богданова церква в Суботові.
Акварель (IV – X 1845)*

Стоїть в селі Судотові
На горі високій
Долюбина України,
Широка, глибока.
Ото церков Богданова.
Мали-то він молився,
Щоб москаль добром і лихом
З козаком ділився.
Мир душі твоїй, Богдане!
Не так воно стало;
Москалики, що заздріли,
То все отухрали.
Могили вже розривають
Та грошей шукають,
Льохи твої розкопують
Та тебе ж і лають,
Що й за труди не находять!
Отак-то, Богдане!
Занапастив еси вбогу
Сироту Україну!
За те ж тобі така й дяка.
Церков-домовину
Нема кому полагодить!!
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою
Ляха задала!
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.

Отаке-то, Зіновію,
Олексіїв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже.
Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Матарали на пашу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Стороннії люди!
Не смійтеся, чужі люде!
Церков-домовина
Розвалиться... і з-під неї
Встане Україна.
Я розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!..

М.Г. Шевченко
21 жовтня 1845,
Мар'їнське

Використанні джерела:

1. Грушевський М.С. Про батька козацького Богдана Хмельницького. – Дніпропетровськ: Січ, 1993. – 55 с.
2. Костомаров М.І. Галерея портретів: Біогр. нариси: Для сер. та ст. шк. віку / [Упоряд. і передм. В.О.Замлинського]; Пер. з рос. М.М.Ілляш; Худож. С.К. Семендяєв. – К.: Веселка, 1993. – 326 с.: іл. – (Золоті ворота).
3. Костомаров М.І. Богдан Хмельницький: Іст. нарис: Для сер. та ст. шк. віку / [Упоряд. і передм. В.О.Замлинського]; Худож. Л.А.Кацнельсон. – К.: Веселка, 1992. – 93 с.: іл. – (Гетьмани України).
4. Коваленко Г. Українська історія. – К.: Велес, 1992. – 176 с.
5. Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків: Довідник з історії України. – К.: Україна, 1993. – 380 с.
6. Богдан Хмельницький. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>
7. Українське козацтво. Богдан Хмельницький. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volya-kazaka.clan>
8. Гетьманші України. Частина 1. Дружини Богдана Хмельницького. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://id-ua.com.ua>
9. Історії кохання видатних українців: козаки Хмельницькі та їхні фатальні дружини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uamodna.com>
10. Богданова родина. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-reading.club>
11. Юрій Сорока. Походи Богдана Хмельницького. – Харків: «Фоліо», 2012
12. Світлана Кистанова. Розвіяні долі. - Історичний календар. - № 98. - 1997. – с. 252 - 254